

# *Het zelf als moeder*

*De Dialogical Self Theory vanuit zwangerschap,  
zorpraktijken en baarzaam-zijn*

INAUGURELE REDE DOOR PROF. DR. INGE VAN NISTELROOIJ

inaugurele  
rede

INAUGURELE REDE  
PROF. DR. INGE VAN NISTELROOIJ



In deze rede ontvouwt Van Nistelrooij haar onderzoeksplannen voor de bijzondere leerstoel Dialogical Self Theory aan de Faculteit Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen van de Radboud Universiteit, die zij sinds september 2020 bekleedt. Haar leeropdracht is een bijdrage te leveren

aan de grondslagen van deze theorie. Zij neemt hiervoor als uitgangspunt de ervaringen van 'moederen': zwangerschap, zorgen en collectieve vruchtbaarheid (baarzaam-zijn).

Prof. dr. Inge van Nistelrooij (1967) groeide op in Veghel. Zij studeerde in 1995 cum laude af aan de Theologische Faculteit Tilburg, met als specialisatie moraaltheologie. Haar afstudeerscriptie ging over de verhouding tussen het zelf en de ander in zorgethiek, feministische theologie en de filosofie van Emmanuel Levinas. Zij ontving hiervoor de Fokkelien van Dijk-Hemmes-scriptieprijs. Zij werkte als theologe en zorgethica in diverse organisaties en ontwikkelde zich verder als trainer en adviseur in zorgorganisaties en als publiciste van o.a. het Basisboek Zorgethiek (Berne Educatie, Heeswijk, volledig herziene versie 2022). Zij keerde terug naar de wetenschap voor haar promotieonderzoek naar zelfopoffering in zorg (*Sacrifice. A care-ethical reappraisal of sacrifice and self-sacrifice*, Peeters Publishers Leuven, 2014). Daarin onderzocht ze het concept 'zelfopoffering' vanuit theologie, feministische theorie, zorgethiek en filosofie, met name de hermeneutische fenomenologie van Paul Ricoeur. Sinds 2013 werkt ze als universitair (hoofd)docent Zorgethiek aan de Universiteit voor Humanistiek in Utrecht. De laatste jaren ligt de focus van haar onderzoek op moederschap, geboortezorg en het maternale zelf. Daarvoor richtte zij mede het onderzoeksnetwerk Concerning Maternity op, waarvan zij voorzitter is.

HET ZELF ALS MOEDER  
DE DIALOGICAL SELF THEORY VANUIT ZWANGERSCHAP,  
ZORGPRAKTIJKEN EN BAARZAAM-ZIJN



**Het zelf als moeder  
De Dialogical Self Theory vanuit zwangerschap, zorgpraktijken  
en baarzaam-zijn**

*Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar Dialogical Self Theory aan de Faculteit Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen van de Radboud Universiteit op vrijdag 18 maart 2022*

**door prof. dr. Inge van Nistelrooij**

Opmaak en productie: Radboud Universiteit, Campus & Facilities, Post & Print  
Fotografie omslag: Ted van Aanholt

© Prof. dr. Inge van Nistelrooij, Nijmegen, 2022

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar worden gemaakt middels druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de copyrighthouder.

*Mijnheer de Rector Magnificus, beste collega's, lieve vrienden, familie, geachte aanwezigen,*



Louise Bourgeois, *Pregnant woman* (2008), © Louise Bourgeois Trust / VAGA New York c/o Pictoright Amsterdam 2022]

Het is mij een eer en groot genoegen om vandaag officieel mijn bijzondere leerstoel te aanvaarden, die gewijd is aan de Dialogical Self Theory. Het is bijzonder eervol dat ook de grondlegger van deze theorie, emeritus professor Hubert Hermans, aanwezig is om dit feestelijke evenement te ondersteunen, evenals mijn belangrijkste geliefden die mijn eigen dialogische zelf vormen, en tot wie ik mij aan het slot expliciet zal richten. Dank en eer ook aan allen die hier of via de livestream aanwezig zijn; jullie dragen allemaal op jullie eigen wijze bij aan mijn levensloop en denken, die mij tot hier gebracht hebben.

Ik wil u met deze rede deelgenoot maken van mijn onderzoeksplannen. Een bijzondere leerstoel biedt de kans om bij te dragen aan een kennisgebied en daarbij een eigen interesse te volgen. Ik zal dat doen door in kritische zin bij te dragen aan de fundamenteën van de Dialogical Self Theory, vanuit mijn interesse in moederschap. De basis voor mijn onderzoek wordt mede gevormd door de bagage die ik meebreng vanuit mijn jarenlange onderzoek in de zorgethiek en de hermeneutische fenomenologie. Daarin heb ik mij stevast gebogen over het zijn van het 'zelf', oftewel de ontologie. Het relationele mensbeeld van de zorgethiek en het gedecentreerde subject van de Franse fenomenologie waren de inspiratiebronnen voor mijn studie van de verhouding tussen het zelf en anderen. Daarin komen het denken over het zijn (ontologie), het denken over waar kennis vandaan komt (epistemologie) en het denken over het goede (ethiek) steeds samen. Zorgethiek heeft mij gevoelig gemaakt voor praktijken en macht. Franse fenomenologen zoals Emmanuel Levinas, Jean-Luc Marion en Paul Ricoeur hebben mij geïnspireerd om na te denken over het spanningsveld tussen het zelf en anderen. Sinds enkele jaren spits ik mij bovendien toe op het zelf als moeder, het maternale zelf. Wat dat is, en waarom het onderzoeksmatige aandacht verdient, hoop ik in deze rede te verhelderen. Ik heb enkele prachtige kunstwerken van Louise Bourgeois (1911-2010)<sup>1</sup> opgenomen in mijn presentatie, omdat haar kunst mij raakt en omdat zij verbeeldt waar ik nog geen woorden voor heb gevonden.



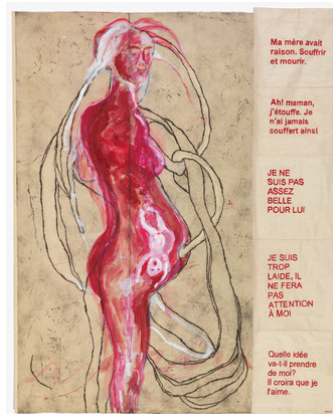
Louise Bourgeois, *Topiary* (1997),  
 © Louise Bourgeois Trust / VAGA New York  
 c/o Pictoright Amsterdam 2022]

### 1. WAAROM MATERNITEIT OF MOEDERSCHAP?<sup>2</sup>

We hebben allemaal een moeder. Dat is een natuurlijk, vanzelfsprekend gegeven, al realiseren velen van ons zich dat niet elke dag. Mensen die zelf zwanger zijn geweest of als partner een zwangerschap nabij hebben mogen zijn, hebben dat vaak ondergaan als een wezenlijke ervaring, een *life event*. Toch staan we bij deze geboortelijkheid niet vaak stil. De meesten van ons wéten niets van ons eigen vroege bestaan. Vaak hebben we wel verhalen over onze geboorte gehoord, verteld door degenen die erbij betrokken waren. Degene die zwanger van ons is geweest herinnert zich, vaak tot in detail, hoe wij waren, die maanden in de buik en de uren na de baring. Ook andere ouders hebben die herinneringen vaak, en intens. Ouders verheugen zich meestal op de komst van een kleintje, ze fantaseren erover, verzinnen namen, maken ruimte in huis en in hun leven voor de gezinsuitbreiding. Maar feit blijft: het zijn *anderen* die al óver ons spreken, lang voordat wij dat zelf kunnen. Zo maken wij al onderdeel uit van het lichaam van een ander en van verhalen van anderen, en zijn we in verhalen en lichamen verweven als een 'wij', voordat we 'ik' kunnen zeggen. Ons begin behoort aan anderen en gaat aan ons 'zelf(bewustzijn)' vooraf (zie bijv. Ricoeur, 2005, 192-196).

Misschien is dat de reden waarom de filosofie tot nu toe nauwelijks bezig is geweest met geboorte. De eigen geboorte ligt altijd, per definitie, achter ons. De dood mag zich naar verhouding veel meer in de filosofische aandacht verheugen. De psychologie houdt zich met name bezig met onze ontwikkeling vanaf het moment dat we letterlijk en figuurlijk zijn losgemaakt van het moederlichaam en van haar invloedssfeer. Zo is ons denken gericht op het afstand nemen van haar, van haar lichaam, van haar invloed.





Louise Bourgeois, *My Inner Life* (2008), © Louise Bourgeois Trust / VAGA New York c/o Pictoright Amsterdam 2022]

We zijn, met andere woorden, vergeten dat we geboren zijn.<sup>3</sup> De Duitse taal heeft daarvoor een onvertaalbare term: 'Geburtsvergessenheit'. Misschien is deze 'Geburtsvergessenheit' er de reden voor dat we onszelf als individu kunnen denken. Dat we leven met het idee dat we onszelf vormgeven, zelf aan het roer staan, dat het aankomt op onze eigen keuzes, passend bij wie wij zijn. De Duitse fenomenologe Christina Schües (2008) laat zien dat de vergetelheid waarin we onze geboortelijkheid hebben laten verdwijnen, een rode draad is in de filosofiegeschiedenis. Filosofe Marijke Verhoeven (2003) beschreef aan de hand van Augustinus en Hannah Arendt waar het doordenken van onze geboortelijkheid ons toe kan brengen in ontologische, ethische en politieke zin. Paul Ricoeur (met name in 1960, Hst. 2) laat zien dat onze eindigheid niet alleen verwijst naar de eindigheid van de dood, maar ook de eindigheid aan het begin, vóór ons bestaan. In mijn werk verrijk ik de filosofie met een stem die niet of nauwelijks is gehoord: de stem van hen die een kind baren, adopteren of op andere wijze verwelkomen en opnemen in hun leven. Dit is immers de stem die onlosmakelijk met ons begin verbonden is. Ik noem deze stem de maternale stem. Vanuit deze achtergrond lever ik mijn kritische bijdrage aan de grondslagen van de Dialogical Self Theory, die ik met deze maternale stem hoop te verrijken.

## 2. MOEDERSCHAP ALS KRITISCHE LENS VOOR DE DIALOGICAL SELF THEORY

De Dialogical Self Theory is een sociale theorie van het zelf, binnen de psychologie ontwikkeld door Hubert Hermans, in samenwerking met Els Hermans-Janssen, Frans Meijers, Harry Kempen, Rens van Loon en vele anderen. De DST, zoals de theorie wordt afgekort, heeft inmiddels een wereldwijde verspreiding gekregen.<sup>4</sup> Wetenschappers en therapeuten worden geboeid door het idee dat het zelf wordt geconstrueerd vanuit dialogen, die zowel binnen als buiten het zelf plaatsvinden. Binnen de psychologie en andere wetenschappen is dit idee van een dialogisch zelf revolutionair, en het heeft

grote verwantschap met zorgethiek en fenomenologie. U kunt het herkennen als u denkt aan de vele manieren waarop gesprekken met anderen of uitspraken van anderen u beïnvloed en gevormd hebben en dat nog steeds doen. Stemmen van anderen kunnen ook binnen uw gedachten een rol spelen. In uw eigen denken spreekt u als het ware met anderen en spreken zij terug, waarbij sommige stemmen harder klinken dan andere.

Hermans gaat nog één stap verder: niet alleen zijn die stemmen van anderen geïnternaliseerd, sommige daarvan zijn *eigen* stemmen geworden. Hermans noemt dat 'ik-posities'. Deze ik-posities zijn mijn eigen stemmen die in mijzelf met elkaar dialogen aangaan. Ook hier zijn sommige stemmen dominant, en dat kan leiden tot conflicten, remmingen, valkuilen en zelfs onvruchtbare coalities die mij gevangen houden – zogenaamde *ik-gevangenissen*. Iemand kan zich bijvoorbeeld zeer geremd voelen doordat een ouder vroeger misprijzend zei dat hij nooit ergens voor zou deugen.<sup>5</sup> Het eigen maken van deze stem kan zo remmend werken dat het niet lukt om iets van het leven te maken. Op het ontleden van deze dialogen en de spanningen daarin, richt zich Hermans' theorie, evenals de vele methodieken die op basis daarvan zijn ontwikkeld.



Louise Bourgeois, *Swelling* (2008), © Louise Bourgeois Trust / VAGA New York c/o Pictoright Amsterdam 2022]

De DST is een stevige kritiek op het gangbare idee in de psychologie dat het 'zelf' maar één centrum heeft. Het dialogische zelf bestaat uit een meervoud van centra, die onderling in dialoog staan (Hermans, Kempen en Van Loon, 1992). Dit is het fundamentele idee van de DST, deze meerstemmigheid van ik-posities, ook wel polyfonie genoemd. Deze polyfonie binnen het zelf bestaat niet alleen uit stemmen van individuele anderen, maar ook klinken hierin stemmen door uit de bredere samenleving (Hermans & Hermans-Konopka, 2010). Die samenleving draagt gedeelde opvattingen aan en legt deze vaak ook op in patronen, verwachtingen en structuren die de maatschappelijke en culturele normen weerspiegelen. Ook deze maatschappelijke stemmen verwoorden visies vanuit verschillende perspectieven, die weerklinken in het zelf en worden tot ik-

posities. Hermans zegt daarom dat zich in het zelf een minisamenleving afspeelt. De interne polyfonie, het dynamische veelvoud van ik-posities, noemt Hermans een ‘maatschappij in het zelf’ (*Society in the Self*, Hermans 2018).

De innerlijke dialoog is een dialoog in ruimtelijke zin, tussen posities die heel verschillend kunnen zijn. Deze ruimte is geen afgesloten geheel, maar staat in open verbinding met anderen en de wereld. ‘Binnen’ en ‘buiten’ lopen in elkaar over, onze identiteit is complex en voortdurend in beweging (Meijers & Hermans, 2018). In zowel ruimtelijke als temporele zin zijn wij fluïde. Rens van Loon (2019) noemt dit: ‘Het ik dat wijkt’. Dat houdt in, dat het zelf fundamenteel leeg is, niet gevuld, maar open en ontvankelijk voor anderen en de wereld. Dit is het eerste fundament van de DST: haar fundamenteel dialogische opvatting van het zelf, oftewel haar dialogische ontologie. Dat zelf is dus een leeg zelf, dat tot kennis over zichzelf komt en zichzelf leert verstaan in en door de omgang met de cultuur en de omgeving. Dat is het tweede fundament van de DST: haar dialogische epistemologie. Het dialogische zelf komt vervolgens in reflectie op de interne en externe dialogen tot ethische inzichten, dat wil zeggen tot inzichten over het goede leven (zoals Ricoeur dat noemt). Dat is haar dialogische ethiek, het derde fundament.

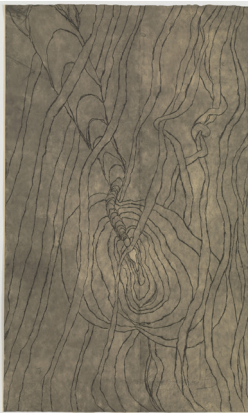
Het zijn deze fundamenteen waarop mijn onderzoek zich gaat richten: op de ontologie, epistemologie en ethiek van de DST. Op deze fundamenteen, zo is mijn stelling, kan een beschouwing van het maternale zelf, het zelf als moeder, een verrijkende en noodzakelijke aanvulling leveren. Ik beoog de grondslagen van de theorie uit te breiden vanuit de maternale, lichamelijke, praxeologische en politieke dimensie. Ik presenteer in het vervolg drie centrale inzichten die het zelf als moeder ons aanreikt, die de rode draad vormen van mijn onderzoeksplannen.

### 3. GRONDSLAGENKRITIEK VANUIT HET MATERNALE ZELF

De inzichten die materniteit ons aanreikt als kritische inzichten voor het dialogische zelf, zijn: verwevenheid, onderbreking en ‘baarzaam-zijn’. Dit is misschien nog wat cryptisch, en ik leg u dit hieronder verder uit, maar eerst geef ik een korte omschrijving. Verwevenheid, als eerste, is een karakteristiek van het maternale zelf tijdens de zwangerschap. Deze lichamelijke ervaring wil ik duiden als predialoog, die kan dienen als kritische en genderbewuste aanvulling op de DST. Met onderbreking, het tweede inzicht, duid ik een kenmerk aan van zorgpraktijken van het zorgende (maternale) zelf voor het jonge kind. Ik wil ermee onderzoeken welk maternale zelf er kan ontspringen aan onderbrekingen van het zelf, meer dan aan een dialoog. Baarzaam-zijn is het derde inzicht. Baarzaam-zijn betekent ‘vruchtbaar zijn’ en ‘voortbrengen’. Het is een oud-Nederlandse term die ik heb opgedolven, wil afstoffen en aanwenden om te onderzoeken wat vruchtbaar zijn of voortbrengen kan betekenen voor een politieke, toekomstbestendige ethiek op collectief niveau. Voor velen van ons geldt dat wij aannemen dat de wereld voortgaat na ons eigen einde. Ons collectieve handelen nu kan in dat licht

beschouwd worden. Wat brengen wij nú voort in ons leven en handelen en hoe kunnen wij ontvankelijk zijn voor de stemmen van volgende generaties vanuit de toekomst? Dit zijn de drie pijlers van mijn onderzoeksplannen: ten eerste, de verwevenheid van zwangerschap, ten tweede, de onderbreking door het jonge kind en ten derde, het collectieve baarzaam-zijn. Wat hebben zij te zeggen over wat en wie wij als mensen zijn (ontologie)? Ze dienen als kennisbron (epistemologie) en als grond voor ethiek (denken over het goede).

### 3a. *Verwevenheid in zwangerschap*



Louise Bourgeois, *The Nest* (2009), © Louise Bourgeois Trust / VAGA New York c/o Pictoright Amsterdam 2022]

Het maternale zelf in zwangerschap wordt gevormd door de verwevenheid met de ongeboren vrucht. In zwangerschap draait het zelf niet om één kern, maar ontstaat een decentrerende verwevenheid-aan-de-grens met een potentiële ander. Het eerdere 'ik' wordt als het ware uit het centrum gedrukt en raakt fundamenteel verweven. Deze ervaring van zwangerschap geeft te denken over het 'zelf': op mysterieuze wijze is het maternale zelf nog-niet-twee en toch ook een mysterieuze twee-in-één.

Iemand die deze belichaamde ervaring fenomenologisch heeft geïdentificeerd, is de Zweedse fenomenologe Jonna Bornemark (2016). Net als de DST vormt haar fenomenologie van zwangerschap een kritische reflectie op de grenzen van het zelf, tussen binnen en buiten, en wordt het zelfs onhelder of een zwangere nu twee-in-een is, of één systeem vormt. Kortom, de gebruikelijke categorieën van zelf en ander, zoals deze ook worden gebruikt in de DST, worden onder spanning gezet. In zwangerschap is dit met name een lichamelijke en sensorische ervaring. Ik leg u dat uit.

Bornemark zegt dat de voorwaarden voor elke latere dialoog worden ontwikkeld vóór de geboorte. Aan de ene kant, zo stelt ze, is er sprake van één lichamenlijk verweven systeem dat samen leeft en ervaart, aangezien de foetus voor alles het moederlichaam

nodig heeft en los niet kan bestaan. Ook ervaart de foetus nog lange tijd alle beweging als ‘alomvattend’. Als de moeder beweegt, een positie kiest, is dat de totaliteit voor de foetus, niet een ‘ander’ die iets doet. Het geluid dat de foetus omgeeft, is niet van een ander, maar een gewaarwording van ‘het ritme van de ademhaling van de moeder, haar hartslagen, de hartslag van de foetus’ zelf, ‘en meer sporadisch dat van de moeders spijsvertering’ (Bornemark, 2016, 255). Het zijn pulsaties die zowel worden gevoeld als gehoord. Maar, en dat is de andere kant: deze eerste gewaarwordingen van één systeem zijn met een ander, zouden een cruciale predialoog kunnen zijn, een voorwaarde voor de latere dialoog waarin wél het onderscheid wordt gemaakt tussen zelf en ander (Ibid. 255).

Hoe de grenzen tussen moeder en foetus, tussen binnen en buiten, tussen zelf en ander hier vloeibaar worden, beschrijft Bornemark door de nadruk te leggen op ‘horen’. Dit sluit mooi aan bij het dialogische zelf, dat nadenkt over binnen en buiten en over spreken en horen. Het fenomeen ‘horen’ toont ons iets buitengewoons, volgens Bornemark, dat de diepe verwevenheid van zwangerschap mooi weergeeft. Ze citeert kunstenaar en psychoanalytica Bracha Ettinger, die beschrijft dat ‘het baarmoederlijke leven meer door gehoor dan door zicht wordt gekenmerkt. In tegenstelling tot zicht, heeft gehoor geen afstand nodig. Ook scheidt gehoor de hoorder niet van het gehoorde, zoals zicht dat doet.’ Om iets te zien, moet je afstand hebben, maar bij gehoor dringt geluid in de horende binnen. Hier zijn twee ‘co-subjecten’, innig verweven ‘door frequenties, golven, resonantie en vibraties’, aldus Ettinger, geciteerd door Bornemark (2016, 258). Ettinger muntte een term voor deze verwevenheid: ‘border-linked’, wat ik vertaal met ‘verweven-aan-de-grens’. Ik beschouw deze verwevenheid-aan-de-grens als een inzicht dat bijdraagt aan het dialogische zelf. Het kan bijdragen aan de eerder geuite kritiek op de DST, dat zij een te grote focus heeft op het ‘ik’ in de ik-posities.

De ervaring van ‘verwevenheid’ in zwangerschap draagt bij aan het denken over de dialogische staat van zijn (ontologie), met epistemologische en ethische dimensies in de DST. Deze zet ons op het spoor van het zwangere lichaam en ons aller bestaan vóór de geboorte. Als we al voor onze geboorte verweven zijn in horende lichamelijkheid, in gedeelde ‘frequenties, golven, resonantie en vibraties’, dan roept dat vragen op over het idee dat het dialogische zelf fundamenteel ‘leeg’ is. Ook levert de ervaring van de zwangere vragen op ten aanzien van een ontologie die begint en eindigt met het ‘ik’ (zie ook Wijsen, 2020). Ik wil onderzoeken in hoeverre ‘verwevenheid’ een conceptuele, in ervaring gewortelde aanvulling is om over het zelf na te denken. Hieronder heb ik mijn plannen vervat in een aantal onderzoeksvragen.

### Onderzoeksvragen

- Wat betekent de intense transformatie die mensen doormaken in zwangerschap, en zou verwevenheid deze transformatie kunnen karakteriseren? Het onderzoek dat deze transformatie in kaart brengt, staat nog redelijk in de kinderschoenen, net als onderzoek naar de veranderingen in de hersenen tijdens zwangerschap. Maar wat betekenen deze veranderingen? Hier wil ik onderzoek naar doen.
- Wat betekent het denken over verwevenheid voor het denken over de zwangerschapskeuzes? In elk geval kunnen voorstellingen van zwangerschap waarin de maternale lichamelijke verweving wordt weggepoetst en van een stem ontdaan niet meer volstaan. Ook dwingt ‘verwevenheid’ ons om na te denken over de zwangere zelf en de mate waarin zwangerschap een bijzaak is voor het zelf en of de essentie van dat zelf verandert. Er is maar één toegang hiertoe: we moeten dan luisteren naar hoe zwangeren zelf de zwangerschap ervaren; of daarin sprake is van verwevenheid en of verwevenheid een rol speelt in zwangerschapskeuzes. Door te vragen naar innerlijke en externe dialogen die zwangeren voeren in het keuzeproces rondom zwangerschapsafbreking, kunnen we hier zicht op krijgen. Daaraan wijdt promovenda Eline Dalmijn haar onderzoek, dat ik begeleid vanuit deze leerstoel, samen met Merel Visse.
- Een andere onderzoeksvraag is, hoe deze verwevenheid gedacht kan worden vanuit de ervaring van een zwangerschapsverlies in het geval van een gewenste zwangerschap. Wat wordt er nu eigenlijk verloren als een zwangerschap onvoorzien en ongewenst verloren gaat? Is dat alleen een vrucht, of een kind, of ook een moeder-in-wording of een moeder?
- Ten slotte kan nader onderzoek helpen om evaluatief te kijken naar nieuwe technologieën, zoals kunstbaarmoeders. Onderzoek naar de psychische ontwikkeling van foetussen laat al zien dat foetussen vele indrukken en ervaringen opdoen, dat er non-verbale communicatie plaatsvindt en een besef van de ander ontluikt. In de baarmoeder wordt in de predialoog de dialoog voorbereid. Een kunstbaarmoeder kan een hulpmiddel zijn om groot leed en verlies te voorkomen, omdat ze de functie van een baarmoeder kan overnemen. Maar er gaat ook iets verloren, namelijk de ervaringen van foetussen en zwangeren van hun verwevenheid als predialoog. Wat zouden hun gewaarwordingen kunnen betekenen voor de omstandigheden in een kunstbaarmoeder, en hoe kunnen we hierin eventuele precondities voor dialoog laten meetellen?

3b. Een zelf dat oprijst uit scheuren en onderbreking



Louise Bourgeois, *Do Not Abandon Me* (1999), © Louise Bourgeois Trust / VAGA New York c/o Pictoright Amsterdam 2022]

De alledaagse ervaring van de zorg voor het jonge kind biedt de basis voor een tweede kritische beschouwing van de fundamenteën van het dialogische zelf. Ik onderzoek wat het betekent om in de zorg voor het jonge kind jezelf aan te treffen als een zelf dat voortdurend wordt onderbroken. Daarmee vraag ik naar de mogelijkheden voorwaarden voor het dialogische zelf. Hiervoor baseer ik mij op het werk van kunstwetenschapper, psychoanalytica en filosofe Lisa Baraitser (2009) over het kind dat zorg vraagt. Baraitser (2009) vraagt zich af:

*Hoe is het om jezelf te handhaven in de nabijheid van een kind? Hoe is het om te worden blootgesteld aan onophoudelijk huilen, onophoudelijke eisen, onophoudelijke vragen, onophoudelijke interrupties?* (Baraitser, 2009, 11, nadruk in tekst en vertaling lvN)

Baraitser stelt dat in het alledaagse samenzijn met een klein kind wezenlijke kennis over het zelf wordt opgedaan. Juist in hun interrumperende karakter zijn de roepen om hulp en zorg van een kind constitutief voor een veranderd zelfverstaan. Ze vergelijkt haar inzichten met de filosofie van Emmanuel Levinas: het is de roep, het appel, van een altijd aanwezige en altijd indringende ander die juist de ethische ruimte *par excellence* opent. Baraitser legt dit uit en verwerkt daarin ook een voorbeeld van haar zoon Saul:

De geleefde ervaring van [de praktijk van het] moederen is nauwverwant aan de ervaring van een schijnbaar eindeloze reeks 'mini-opdonders'; ik noem ze breuken, scheuren of steken in de dóórlappende ervaringen van de moeder, die

haar steeds weer opnieuw terugbrengen bij het onmiddellijke, het heden, het hier en nu van de behoefte van het kind of de baby. [...] Of het nu de behoefte van de baby, de onvervulbare eis van de peuter of het verlangen van het kind is [...], op eindeloos veel manieren is de 'eis' van het kind: 'antwoord mij', 'doe voor mij', niet later, en niet omdat je dat al eerder voor mij hebt gedaan, maar nu, en opnieuw nu, en opnieuw nu.

'Mam.' 'Ja?' 'Mam.' 'Ja?' 'Mam.' 'Ja, wat is er, Saul?' Hij kijkt me ondeugend aan. 'Mam.'

[...] Dit doet de vraag oprijzen, wat er voor de moeder uit voortkomt, uit deze eindeloze onderbrekingen door haar kind. (Baraitser, 2009, 67-69)

Ik vul Baraitser overigens aan op dit punt: ik denk dat vaders en moeders deze ervaring kunnen delen. Baraitser bedoelt haar laatste zin letterlijk: wat ontstaat er voor een soort zelf, door deze eindeloze serie mini-opdonders? Opdonders zijn die momenten waarin het maternale zelf 'ont-daan' is, waarbij het zelf als het ware ontspooit, uit haar eigen patroon, van haar a-propos wordt gebracht. Momenten waarin ze wordt overweldigd of iets doet zonder dat ze er grip op heeft ('zonder erg', zoals ze in Brabant en Twente zeggen), ongewild, niet op haar hoede. Voor Baraitser zijn dit soort momenten ('moments of undoing') de momenten waarin er ruimte ontstaat voor een nieuw zelfverstaan. Het zijn niet de momenten van bewuste zelfreflectie van de DST die aan te sturen zijn zoals in een therapie. Eerder zijn ze te vergelijken met de onderbreking van het appel zoals bij Levinas.

In Baraitser's werk komt het maternale zelf tevoorschijn in dit soort scheuren en onderbrekingen. Dit zelf wordt tevoorschijn getrokken door de onderbrekingen van het kind en ontdekt zichzelf in de verrassing en overweldiging ervan. Waar zij bijvoorbeeld overweldigd wordt door emoties bij het zien van haar kind op een podium. Dat is voor mij een herkenbare ervaring. Wie is deze vrouw die zó geraakt wordt? Wie is zij die volledig uit het lood wordt geslagen als een knuffel uit een knuistje valt en in de golven van de zee verdwijnt, voorgoed verloren? Wie is deze vrouw die opeens niet kan oplossen, redden, regelen, repareren? Die met tassen om haar schouders een kinderwagen voortduwt en als een freerunner van de vele materiële obstakels als trappen, stoepranden, vuilnisbakken en tramrails een overwinningstocht maakt. Wie is zij, die dit kan?

Het maternale zelf is in deze ervaringen niet zozeer te duiden als een dialogisch zelf, maar als een zelf dat wordt ontregeld, onderbroken en overweldigd. Deze ervaringen zijn niet eenvoudig op te nemen in het dialogische maternale zelf door een extra complicerende factor van haar bestaan. Dat is de fundamentele paradox die het maternale zelf kenmerkt, namelijk dat wij van onze moeders twee tegengestelde dingen vragen: ze moeten er voor ons zijn, maar wij moeten hen ook achter ons laten, zodat we van hen ook vragen om achter de horizon te verdwijnen.<sup>6</sup> In Baraitser's woorden:



Due to her necessary function in the developing world of the infant, and due perhaps to our continued needs for our mothers to remain simultaneously *present and yet to disappear*, maternal subjectivity persists as ontologically puzzling, both necessary and suspect. (Baraitser, 2009, 8, nadruk toegevoegd IvN).

Deze paradoxale positie van het maternale zelf<sup>7</sup> is in mijn ogen een nieuwe, fundamenteel andere positie ten opzichte van het voorafgaande, niet-maternale zelf. Er wordt door deze ervaring, zo stelt Baraitser, een nieuw zelf uit een voorafgaand zelf getrokken, en wat je daarvoor was, was zowel anders als nu niet meer passend. Deze fundamentele transformatie van het zelf naar het maternale zelf vormt een uitdaging voor de DST. Want hoe kan een dialogisch zelf de ervaringen van het chaotische, onregelende, nieuwe, dat overweldigt, opnemen? En wat betekent dit voor de verdere ontwikkeling van de DST? Ik denk dat de ervaring van de onderbreking grond biedt om de DST op dit punt te versterken in haar terechte kritiek op de dominantie van het enkelvoudige, kiezende en handelende individu in de filosofie en psychologie. Dit levert nog meer onderzoeksvragen op.

#### *Meer onderzoeksvragen*

- Hoe kan een dialogisch maternaal zelf gedacht worden en hoe verhoudt zich dit tot de ervaringen van onderbreking? En hoe kan het maternale zelf zich verhouden tot de paradoxale positie van ‘aanwezig moeten zijn’ en ‘moeten verdwijnen’? Hoe ervaren moeders zelf hun ontwikkeling van het maternale zelf in het ecosysteem van de innige omgang met een eigen kind?
- Virginia Woolf (1929) zei al: ‘Een eigen kamer is nodig om te kunnen denken en schrijven.’ Het grote gebrek aan maternale stemmen is mijns inziens precies het gevolg van datgene wat Baraitser analyseert. Als je steeds onderbroken wordt, hoe kun je dan denken, laat staan schrijven? Dit lijkt een Catch 22-situatie. Als je wilt schrijven over je maternale zelf, moet je je juist terugtrekken uit dat maternale zijn, om te kunnen denken en schrijven. Rachel Cusk deed dat in haar goudeerlijke, humoristische boek *A Life's Work*, en stelde vast dat niemand daar de ironie van doorzag. Maar hoe houd je dan nog voeling met die overweldigende, onderbrekende praktijk en het nieuwe zelf dat daaruit ontstaat? Behalve Baraitser zijn nog weinig moeders daartoe in staat gebleken. Ik wil onderzoek doen naar de structurele uitdaging om het maternale dialogische zelf te ontrafelen. Hoe kunnen we de nodige kaders scheppen voor onderzoek naar het maternale zelf? Zolang onderzoekers alleen geschoeid worden op de leest van de ononderbroken beschikbaarheid en concentratie, zal het gebied niet tot ontwikkeling komen.

Ik zie hierin ook een bredere vraag naar onze levensstijl en de inrichting van onze samenleving. Daarmee kom ik aan het laatste deel van de DST dat ik wil ontwikkelen met betrekking tot het maternale zelf.

### 3c. *Baarzaam-zijn: toekomst voortbrengen*

In dit derde en laatste deel van mijn onderzoeksplannen verlaat ik de persoonlijke ervaring van zwangerschap en het kleinere ecosysteem van de zorg voor kinderen en wil ik de collectieve verantwoordelijkheid benoemen ten aanzien van de toekomstige generaties. In deze derde bijdrage aan de fundamentele van de DST wil ik deze theorie aanvullen met de collectieve en toekomstgerichte dimensie die het maternale zelf aanreikt. Daarmee hoop ik de theorie uit te breiden met een toekomstdimensie, gericht op wat wij voortbrengen, op de wereld die wij nalaten en op de toekomstige ander. Met de oud-Nederlandse term 'baarzaam-zijn' duid ik deze collectieve toekomstdimensie aan, evenals haar ontologische, epistemologische en ethische aspecten. Maar eerst begin ik met een bekend thema in de filosofie.



Louise Bourgeois, *The Three Graces* (1998-2002),  
© Louise Bourgeois Trust / VAGA New York c/o  
Pictoright Amsterdam 2022]

In de hal van mijn ouderlijk huis hing een houtsnijwerk dat mijn opa had gemaakt. Daarop stond de spreuk: 'Bij alles wat gij doet, gedenk het einde'. Ik beschouw deze spreuk als een uitwerking van een besef van de menselijke sterfelijkheid, waarover vele filosofen en met name Heidegger zich hebben gebogen. Heideggers ontologie stelde deze sterfelijkheid zelfs centraal: wij 'zijn ten dode' ('*Sein zum Tode*'). Zijn leerling en scherp critica, Hannah Arendt, stelde daar 'geboortelijkheid' tegenover: we zijn ook allemaal boreling en beginner, zo vertaalde Marijke Verhoeven (2003). Arendt wilde daarmee onze mogelijkheid redden om altijd iets nieuws in gang te zetten, opnieuw te beginnen. Beide nadrukken, op sterfelijkheid en op geboortelijkheid, lijken tegengesteld, maar ze hebben gemeen dat zij beide gaan over iets dat met ons *éigen* zelf te maken heeft: een vooruitkijken en terugkijken op ons einde en begin, en de betekenis ervan voor ons leven.

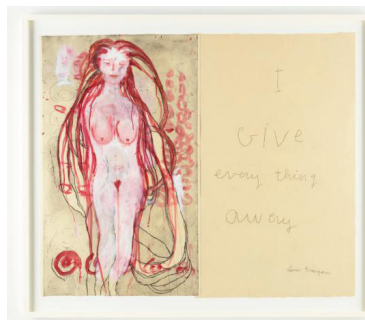
Ik stel voor dat we naast de concepten 'sterfelijkheid' en 'geboortelijkheid' gaan nadenken over een derde concept en de ontologische, epistemologische en ethische consequenties daarvan. Ik noem dat 'baarzaam-zijn'. 'Baarzaam' is een oud-Nederlandse term die te maken heeft met een brede betekenis van 'baren', in de zin van 'voortbrengen'. Het betekent 'geschikt om voort te brengen, vruchtbaar', en een oude bron uit 1597 noemt 'den baersamen acker'.<sup>8</sup> Het samengaan van de betekenis baren en voortbrengen kunt u herkennen in termen als: 'onrustbarend', 'schrikbarend', 'opzienbarend'.

Als we naast geboortelijkheid en sterfelijkheid gaan nadenken over onszelf als 'baarzaam', dan wordt het voortbrengen van toekomst of nieuw leven iets wat ons als mensen collectief kenmerkt. Dit raakt aan zorgethiek en het denken van Paul Ricoeur, en daarmee wordt mijn onderzoek naar het maternale zelf ook politiek-ethisch en genderoverstijgend. Voor de fundamenteën van de DST wil ik nadenken over de zeggingskracht van het maternale zelf voor ons collectieve zelfverstaan. Dat wil zeggen dat ik 'baarzaam' niet alleen beschouw als eigenschap van sommige mensen, maar als algemeen menselijke conditie die belangrijk is voor ons gezamenlijke menszijn.

Baarzaam-zijn opent een nieuw perspectief, namelijk het perspectief waarbij we vooruitkijken naar de toekomst van ánderen, van de nieuwe generaties die na ons komen. Ongeacht of we zelf kinderen ter wereld hebben gebracht, leven en handelen we veelal in een wereld met als algemene verwachting dat een nieuwe generatie ons opvolgt en voor ons zorgt als wij oud zijn. Een nieuwe generatie is per definitie niet een privégebeuren van de ouders. Het *life event* van een nieuwe generatie vertakt zich wijd uit via stambomen, familie- en sociale netwerken en de samenleving als geheel. Veel van ons collectieve handelen is erop gericht dat we toekomst hebben in collectieve zin: we weten dat ons leven eindig is, maar ook dat de wereld doorgaat en in andere handen komt. Mede met het oog daarop werken we, brengen we dingen tot stand, proberen we te zorgen voor een betere wereld, zijn we creatief. Baarzaam-zijn duidt ook daarop: op wat we voortbrengen, wat we creëren en nalaten. Ook kunstenaars creëren een nalatenschap als geschenk aan anderen. Bourgeois was zich daarvan in haar late werk sterk bewust, zoals bijvoorbeeld blijkt uit een van haar allerlaatste werken, gemaakt in haar laatste levensjaar, toen ze 99 was. Dat is getiteld: *I Give Everything Away* (2010). In zes composities – u ziet er hier één – combineert ze handgekleurde prints met teksten die wel omschreven zijn als haar 'final good-bye':

I Give everything away  
I Distance myself from myself  
from what I love most  
I leave my home  
I leave the nest  
I am packing my bags<sup>9</sup>

Louise Bourgeois, *I give everything away* (2010),  
 © Louise Bourgeois Trust / VAGA New York c/o Pictoright  
 Amsterdam 2022]



Werk dat voortkomt uit onze handen en hoofden is bedoeld voor anderen, ook voor nieuwe generaties die ons werken een mogelijke toekomst bezorgen. Dat roept de vraag op: wat laten wij eigenlijk na? Welke wereld bouwen we op dit moment? Een 'baersamen acker' die vrucht kan dragen? Wat heeft het maternale zelf, dat baarzaam is, te zeggen op deze collectieve schaal?

Een dergelijke vraag confronteert ons met vragen over wat de toekomst van volgende generaties voor ons betekent. Wat maken wij van onze wereld nu? Een wereld die wordt gekenmerkt door consumentisme en daarbij horende vervuiling en vernietiging van flora, fauna, lucht en water. Een wereld waarin nog altijd volop vreemdelingenhaat en racisme heersen, op veel plaatsen kunst en het vrije woord onder druk staan en leiders worden gekozen die behoud van privileges van de bevoorrechten beloven. Ook worden op veel plaatsen vrouwen en LHBTIQ+-groepen onderdrukt en staat het recht op zelfbeschikking in seks en zwangerschap onder druk. Hoe leefbaar zal de wereld zijn voor de toekomstige generaties? En wat doet dat met ons? Doet het wat met ons?

Zo kom ik terug bij de DST. Een van de spannendste kwesties voor de DST vind ik de vraag naar onze omgang met de toekomst. De DST lijkt sterk gericht te zijn op het ik hier en nu, het behoud of herstel van het zelf. De uitdaging is om een dialogisch zelf te ontwikkelen dat toekomst- en andergericht is. De stemmen van toekomstige generaties, van mensen elders die al de gevolgen van ons huidige leven dragen; spreken die tot ons en kunnen wij luisteren? Kunnen wij kunst en wetenschap die ons onze toekomst laten zien, toelaten en ons van onze ik-gevangenissen af laten brengen? Dit vraagt, zo is mijn overtuiging, dat we menszijn anders gaan denken. Misschien kan het maternale zelf hierbij helpen, als een toekomstgerichte manier van zijn, waarbij we anderen in een wereld brengen waar wij nu al zelf verantwoordelijk voor zijn. Dat we ons bewust zijn van de materiële (mater-iële) werkelijkheid die onder onze hoede is, en deze betekenisvol willen doorgeven aan hen die na ons komen.<sup>10</sup> Ik wil deze nieuwe manieren van denken graag verder verkennen.

In mijn rede heb ik mijn plannen geschetst voor onderzoek naar de grondslagen van de DST. Ik heb deze gekoppeld aan de drie centrale concepten – verwevenheid, onderbreking en baarzaam-zijn – die mijns inziens het maternale zelf karakteriseren. Ik wil zien wat deze concepten te bieden hebben aan de DST. Maternale personen moeten hierin een stem krijgen, zij vormen de primaire bron.

#### DANKWOORD



Louise Bourgeois, *Self Portrait* (1990), © Louise Bourgeois Trust / VAGA New York c/o Pictoright Amsterdam 2022]

Ik ben hiermee aan het einde gekomen van mijn rede. Ik sluit af met een dankwoord aan allen die mij op mijn levensweg en in mijn denken tot moeders zijn geweest, op vele wijzen.

Allereerst is dat de Stichting van de International Society of Dialogical Science, die deze leerstoel heeft ingesteld. Ik heb mij welkom gevoeld door de betrokkenen bij mijn benoeming. Dank aan Hubert Hermans en aan Rens van Loon, die mij voorgingen. De leeropdracht, kritisch onderzoek doen naar de fundamenten van de theorie, gaven zij mij in vertrouwen in handen, en daardoor voel ik me gesteund. Het Curatorium van mijn leerstoel dank ik voor het kritische en meedenkende vermogen. De gemeenschap van de Faculteit Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen, met name binnen de afdeling Metafysica en filosofische antropologie, wil ik danken voor hun welkom. Gert-Jan van der Heiden, dank voor het prettige en inspirerende contact. Ik heb nog lang niet alle collega's kunnen ontmoeten, maar de contacten die er waren, waren prettig. Ik zie uit naar onze samenwerking. In het bijzonder dank ik mijn kamergenote Mariecke van den Berg, die eveneens dit bijzondere ambt vervult.

Natuurlijk wil ik mijn zorgethiekcollega's van de Universiteit voor Humanistiek bedanken, met wie ik al jaren nauw samenwerk. Jullie steun en felicitaties met mijn benoeming hier heb ik als een zegen ervaren om mijn vleugels uit te slaan terwijl ik met jullie verbonden blijf. Dank voor jullie vriendschap en inspiratie. Een speciaal woord

van dank aan Carlo Leget en Rodante van der Waal, met wie ik nauw samenwerk in onderzoek naar materniteit. Ook dank aan de leden van het onderzoeksnetwerk Concerning Maternity, met wie ik het commitment deel om materniteit te blijven onderzoeken.

Een bijzonder woord van dank aan jou, Annelies van Heijst. Zonder jou was ik zeker geen zorgethica geworden en had ik hier vandaag niet gestaan. Jij bent mijn inspiratiebron, coach en geestelijke moeder. Jij hoort op de eerste rij te zitten, naast mijn familie.

Ook een bijzonder woord van dank aan mijn lieve vriendinnen en vrienden. Jullie dragen mij in mijn denken, in mijn moeder zijn, in wie ik was en wil worden. Jullie zijn te veel om op te noemen, weet dat jullie in mijn hart zijn. Ik noem enkel speciaal: Marijke en Paul, Merel, Elza, Jolien, Annemarie en Koos, Marit en Jan, Loes en Peter, Dirk, Ineke en Mario, Gert, Eric, Veronique, Mariëtte en Helen. Dank aan Gert, Elza en Merel voor hun feedback op een eerdere versie van mijn rede.

Mijn familie en schoonfamilie, dank voor jullie trouwe volgen van mijn leven, voor de belangrijke, leuke en lieve momenten die we samen delen. Speciale dank aan mijn ouders. Het is een voorrecht dat jullie deze dag kunnen meemaken. Mama, jij hebt mij gedragen en ter wereld gebracht en volgt altijd trots wat ik doe, daarin natuurlijk steevast terzijde gestaan door papa. 'De wereld is groter dan Veghel', dat is zij zeker!

En natuurlijk spreek ik ook als moeder vandaag tot mijn dochters. Myrte, Tamar en Gaby, jullie hebben mij tot moeder gemaakt. Ik hoop en wens dat we verweven blijven, dat we elkaar mogen onderbreken en in die ruimte onszelf mogen vinden, én dat we baarzaam zijn naar elkaar. Ik heb jullie voortgebracht en jullie brengen mij voort in een nieuwe gedaante. Ik heb geen woorden genoeg voor mijn liefde voor jullie. Mike en Govert, wat ben ik blij met jullie vrolijke, lieve en zorgzame aanwezigheid in ons gezin.

En ten slotte, Jan, ik houd het kort. Dank dat je mij helpt te worden wie ik wil zijn.

*Ik heb gezegd.*

LITELIRATUURLIJST

- Barad, K. (2009), *Meeting the Universe Halfway. Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*, Durham & London: Duke University Press.
- Baraitser, L. (2009), *Maternal Encounters. The Ethics of Interruption*. New York: Routledge.
- Bornemark, J. (2016). 'Life beyond Individuality: A-subjective Experience in Pregnancy.' In: Jonna Bornemark & Nicholas Smith (eds.) *Phenomenology of Pregnancy*. Södertorn: Philosophical Studies vol. 18.
- Cusk, R. (2001). *A Life's Work. On becoming a Mother*. New York: Picador.
- Heijst, A. van (2011). *Ontferming voor Dummies. Zorgverhoudingen in een religieus verleden en een pluriform heden*. Inaugurale rede bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar Zorg, Cultuur en Caritas, Tilburg University, 1 juli 2011.
- Hermans, H.J.M., Kempen, H.J.G. & Van Loon, R.J.P. (1992). 'The dialogical self: Beyond individualism and rationalism'. *American Psychologist*, 47, 32-33.
- Hermans, H.J.M. & Hermans-Jansen, E. (1995). *Self-narratives: The construction of meaning in psychotherapy*. New York: Guilford Press.
- Hermans, H.J.M. & Hermans-Konopka, A. (2010). *Dialogical Self Theory: Positioning and counterpositioning in a globalizing society*. Cambridge, VK: Cambridge University Press.
- Hermans, H.J.M. (2014). 'Self as a Society of I-Positions: A dialogical Approach to Counselling', *Journal of Humanistic Counseling*, Vol, 53, DOI 10.1002/j.2161-1939.2014.00054.x
- Hermans, H.J.M. (2018). *Society in the self. A theory of identity in democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Loon, E.J.P. van (2019). *Dialogisch Leiderschap. Als het ik wijkt*. Haarlem: Mediawerf.
- Meijers, F. & Hermans H.J.M. (2018). 'Dialogical Self Theory: Origin'. In: F. Meijers, H. Hermans (red.), *The Dialogical Self Theory in Education. A multicultural Perspective*. Series Cultural Psychology of Education, vol. 5. Cham: Springer. DOI 10.1007/978-3-319-62861-5\_1
- Nistelrooij, I. van (2022), 'The Fluidity of Becoming. The Maternal Body in Feminist Views of Care, Worship and Theology', in: I. van Nistelrooij, M. Sander-Staudt & M. Hamington (red.), *Care Ethics, Religion, and Spiritual Traditions*, Leuven: Peeters Publishers.
- Rich, A. (1986[1976]). *Of Woman Born. Motherhood as Experience and Institution*. New York: Norton.
- Ricoeur, P. (Herziene vertaling door Charles A. Kelbley) (1960). *Fallible Man*. New York: Fordham University Press.
- Ricoeur, P. (Vertaald door David Pellauer) (2005), *The Course of Recognition*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Schües, C. (2008), *Philosophie des Geborensseins*. Freiburg: Verlag Karl Alber.
- Verhoeven, M. (2003). *Boreling en beginner. Nataliteit bij Hannah Arendt*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Woolf, V. (1929). *A Room of One's Own*. Richmond: Hogarth Press.
- Wijzen, F. (2020). 'Beyond Global Apartheid: Polarization and (De)Radicalization in Tanzania'. *Journal of Constructivist Psychology*, 33:3, 307-319. DOI: 10.1080/10720537.2019.1676341
- Wye, D. (2017). *Louise Bourgeois. An Unfolding Portrait. Prints, Books, and the Creative Process*, The Museum of Modern Art, New York.

## NOTEN

- 1 Louise Bourgeois was een Frans-Amerikaans kunstenares die vooral bekend is geworden door haar grote sculpturen (zoals de grote spinfiguur *Maman*) en installaties (zoals haar *Cells*), maar ook door haar schilderijen en prints. Eind 2019 was een overzichtstentoonstelling van haar te zien in Museum Voorlinden in Wassenaar, die ik bezocht voordat deze in maart 2020 plotseling werd gesloten wegens de coronapandemie. Haar werk heeft mij sindsdien niet meer losgelaten. Haar expliciete en uitdagende verbeeldingen van zwangerschap en baring, vrouwelijkheid en mannelijkheid en non-binariteit, het opgesloten zijn en haar verbindingen met alledaagse weefsels (stukken stof waaraan herinneringen verbonden zijn) raakten mij diep. Haar werk behoort tot het modernisme, surrealisme en feminisme. De auteur Siri Hustvedt besteedt in haar romans en essays veel aandacht aan Bourgeois, en ook aan de ondergeschikte positie die vrouwelijke kunstenaars in het algemeen en Bourgeois in het bijzonder nog altijd wordt toebedeeld.
- 2 De linguïstische kwestie of je over ‘moederschap’ moet spreken roept veel discussie op. In de vroege zorgethiek is ‘moederen’ (het werkwoord, passend bij de feministische theorie die de nadruk legt op het ‘doen’ als tegenwicht tegen vastpinnen op een ‘zijn’, het essentialisme) een centrale term geweest, en ik heb elders (Van Nistelrooij 2022) gepleit voor het behoud van de term ‘moeder’. Toch kleeft er een belangrijk nadeel aan. Zoals mijn promovenda en belangrijke gesprekspartner Rodante van der Waal aangeeft, sluit deze term anderen uit, die dezelfde ervaring delen. Het gaat hier niet om de discussie over de uitsluiting van vaders, maar om de uitsluiting van intersekse, non-binaire en transvrouwen. Rodante begeleidt hen als verloskundige tijdens hun zwangerschap en baring. Zij zouden zichzelf nooit aanduiden als ‘moeder’. Overstappen naar de term ‘ouderschap’ is lastig, omdat daarin de zeer verschillende ideologische ladingen van de termen ‘vaderschap’ en ‘moederschap’ worden weggepoetst. Een van de redenen voor mij om in deze rede zoveel mogelijk van het ‘maternale’ te spreken en de term ‘moeder’ waar mogelijk te vermijden, is dat ik het ‘materiële’ (mater-iële) aspect van de lichamelijke ervaringen wil behouden. Annelies van Heijst wees in haar afscheidsrede op het teloorgaan van deze termen en aspecten (Van Heijst, 2011). Ik ben me bewust van de etymologisch intense verwantschap van ‘mater’, ‘materie’, ‘matter’, ‘modder’, ‘Muter’, ‘mother’, ‘madre’ en ‘moeder’ (zie Rich 1986, 107-108). Met de keuze voor ‘maternaliteit’ wil ik aan onze materiële oorsprong recht doen en diegenen eren die ons bestaan hebben gegeven. Ik hoop dat we een inclusieve term kunnen vinden waarin we dit behouden, zonder uitsluitend te worden voor hen die zwangerschap, baring en kindzorg beleven zonder zich als moeder aan te duiden. Ik doe aan het eind van mijn rede een voorstel om een oude term opnieuw te gaan gebruiken.
- 3 De ervaring van zelf ouder worden doorbreekt vaak deze vergetelheid. De betekenis van het *life event* dat onze ouders doormaakten, kan dan in retrospectief tot ons doordringen. Met dank aan Gert Olthuis voor deze terechte observatie.
- 4 Als indicatie hiervoor kan dienen dat aan de meest recente tweejaarlijkse conferentie van de International Society of Dialogical Science wetenschappers uit 37 landen deelnamen.
- 5 Els Hermans-Janssen en Hubert Hermans hebben bijvoorbeeld de casus van Richard (pseudoniem) uitgewerkt die langs deze lijnen wordt beschreven. Zie o.a. Hermans 2018, 65-75.



- 6 Ik ben me ervan bewust dat hier flinke culturele verschillen aan de orde kunnen zijn. Waar meer generaties bij elkaar inhuizen, kan dit bijvoorbeeld anders liggen, omdat 'achter de horizon verdwijnen' ook in praktische zin minder aan de orde is. Met dank aan Gert Olthuis voor deze terechte observatie.
- 7 Hoewel Baraitser spreekt van subjectiviteit en Hermans van het 'ik', hanteer ik liever de Ricoeuriaanse term 'zelf', om de dialectische en narratieve fluïditeit van het zelf te duiden.
- 8 Online etymologisch woordenboek van het Instituut voor de Nederlandse Taal, [www.ivdnt.org/woordenboeken/etymologische-woordenboeken](http://www.ivdnt.org/woordenboeken/etymologische-woordenboeken) zie: <https://gtb.ivdnt.org/iWDB/search?actie=article&wdb=WNT&id=M005272&lemmodern=baren> (geraadpleegd op 29 december 2021).
- 9 Overgenomen uit: Wye (2017), 179
- 10 Onder andere het denken van 'new materialism', waarin 'meaning' en 'matter' als verweven worden gezien, zoals ontwikkeld door Karen Barad (2007) biedt hiervoor vele mogelijkheden.

